

АНОТАЦІЯ

Дворник О.М.. Розвиток соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах. У дослідженні здійснено комплексний аналіз рівня підготовки вчителів щодо роботи із зазначеною категорією здобувачів освіти як у межах системи вищої освіти, так і у процесі підвищення кваліфікації. У результаті дослідження з'ясовано, що у системі вищої освіти недостатньо уваги приділяється формуванню та розвитку соціальної компетентності вчителів, тоді як у процесі підвищення кваліфікації програми підвищення кваліфікації лише частково сприяють розвитку цієї компетентності. Вони не забезпечують її повноцінного становлення, не враховують необхідної системності та комплексного підходу, що є критичними для ефективної роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах.

На основі аналізу наукових джерел встановлено, що соціальна компетентність вчителя – це сукупність знань, навичок, умінь і особистісних якостей, які дозволяють вчителю успішно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, створювати сприятливу освітню атмосферу, ефективно вирішувати конфлікти, проявляти емоційну та соціальну підтримку, адаптуватися до різних культурних, соціальних та індивідуальних контекстів. Така компетентність забезпечує здатність педагога адаптуватися до різноманітних культурних, соціальних і індивідуальних контекстів, що є необхідним для ефективної підтримки здобувачів освіти, які опинились або можуть опинитися у складних

життєвих обставинах, а також для ефективного здійснення соціально-педагогічного супроводу в умовах сучасних освітніх викликів.

З'ясовано, що педагогічні працівники закладів освіти виконують важливу роль усієї держави в частині соціального захисту дітей, охорони дитинства, безпосереднього захисту прав дітей, а особливо в питанні своєчасного виявлення та попередження складних життєвих обставин у здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти.

Окреслено необхідність комплексної підготовки вчителів, здатних не лише якісно виконувати професійні обов'язки, але й ефективно здійснювати соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, зокрема тих, хто опинився або може опинитися у складних життєвих обставинах, в умовах швидких змін нормативної бази, євроінтеграційних процесів та сучасних викликів безпеки в Україні. Підкреслено, що розвиток соціальної компетентності вчителів є пріоритетом сучасної освіти, який відповідає потребам комплексної підтримки здобувачів освіти в умовах динамічних соціальних змін.

Проаналізовано сучасні освітні виклики, зокрема пандемію, військові дії та економічні кризи, визначено їхні загальні наслідки та ключові зони впливу на учасників освітнього процесу за допомогою діаграми Венна. Цей аналіз є важливим етапом у процесі розвитку соціальної компетентності вчителів для ефективної роботи зі здобувачами освіти, які опинилися або можуть опинитися у складних життєвих обставинах.

Розроблено концептуальну модель розвитку соціальної компетентності вчителів до роботи зі здобувачами освіти, які опинилися або можуть опинитися у складних життєвих обставинах, яка сприяє визначенню індивідуальних траєкторій підвищення кваліфікації серед педагогічних працівників з урахуванням потреб та особливостей кожного вчителя, а саме: професійний досвід, досвід роботи класним керівником, наявність педагогічної освіти та інші фактори.

Теоретично обґрунтовано та розроблено інтегративну модель розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти, які опинилися або можуть опинитися у складних життєвих обставинах як спосіб

створення безпечного освітнього середовища для навчання та розвитку здобувачів освіти, що надає вчителям необхідні концептуальні/теоретичні та досвідні/практичні знання із застосуванням рефлексивних практик для саморегуляції професійної діяльності для ефективної роботи зі здобувачами освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах

Теоретично обґрунтовано та розроблено структурні компоненти соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах на основі інтегративної моделі розвитку зазначеної компетентності. Виділено соціокультурний, когнітивний, діяльнісно-професійний, рефлексивний структурні компоненти, які потребують адаптації до конкретних умов освітнього середовища та забезпечують комплексний підхід до навчання та розвитку здобувачів освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах, враховуючи як соціальні, так і індивідуальні потреби кожного.

Теоретично обґрунтовано та розроблено модель методики розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у процесі підвищення кваліфікації як структуру з методологічно-цільового, змістовно-діяльнісного та діагностично-рефлексивного блоків, що забезпечує розвиток в них зазначеної соціальної компетентності. Перевірку ефективності розробленої методики здійснено шляхом вивчення рівня розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи із зазначеною категорією здобувачів освіти.

Для перевірки дієвості методики розвитку соціальної компетентності вчителів до роботи зі здобувачами освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах, спираючись на дослідження В. Луначека та взявши за основу структуру компетентності наведену в Законі України «Про освіту» виокремлено п'ять факторів, які повною мірою відповідають цілям дослідження: *«здатність використовувати свої знання», «здатність використання умінь та навичок», «стан взаємодії з учасниками освітнього процесу», «рівень відповідальності».*

Встановлено, що найбільш дієвим способом визначення рівня розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у

складних життєвих обставинах є кваліметричний метод. На його основі створено факторно-критеріальні моделі оцінювання рівня розвитку соціальної компетентності класних керівників та вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти, які опинилися або можуть опинитися у складних життєвих обставинах.

Основою для факторно-критеріальних моделей став авторський опитувальник «Соціальна робота зі здобувачами освіти, які опинилися або можуть опинитися у складних життєвих обставинах», розробка якого здійснювалась на основі ретроспективного аналізу та вивчення нормативно-правових документів, що стосуються соціального захисту здобувачів освіти, які опинилися або можуть опинитися у складних життєвих обставинах, а також забезпечення їхніх прав.

Доведено проведення суцесивного (послідовного) педагогічного експерименту, у зв'язку з низьким рівнем розвитку соціальної компетентності вчителів до роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах, а також відсутністю в Україні розробленої та науково обґрунтованої педагогічної методики й відповідного методичного забезпечення для розвитку цієї компетентності.

На початку педагогічного експерименту визначено достатній обсяг репрезентативної вибірки для отримання надійних результатів.

Під час експериментальної роботи доведено правомірність визначених та обґрунтованих організаційно-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах у системі післядипломної освіти: визначення індивідуальної освітньої траєкторії, адаптація освітніх заходів під конкретні потреби вчителів.

На етапі завершення дослідно-експериментальної роботи зафіксовано позитивні зміни в рівні розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах

Статистичну значущість результатів експериментальної роботи та висновки щодо дієвості теоретично обґрунтованої й розробленої методики

розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах визначено за коефіцієнт кореляції Пірсона r .

Аналіз результатів експерименту свідчить про ефективність застосованої методики розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах у процесі підвищення кваліфікації та необхідність її подальшого впровадження для підвищення професійної готовності вчителів щодо роботи із зазначеною категорією здобувачів освіти.

Наукова новизна полягає в тому, що:

вперше:

- теоретично обґрунтовано та розроблено інтегративну модель розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах, яка інтегрує і сприяє зміцненню зв'язків між концептуальними/теоретичними, практичними/досвідними та соціокультурними знання із саморегуляцією професійної діяльності, що дозволить вчителям ефективно виявляти та реагувати на складні життєві обставини здобувачів освіти та надавати їм соціально-педагогічну підтримку;

- теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено модель методики та методик розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах у процесі підвищення кваліфікації, яка базується на основі циклічної матриці співвідношення компонентів соціальної компетентності (соціокультурний; когнітивний; діяльнісно-професійний; рефлексивний); передбачає застосування кваліметричного підходу для оцінювання рівня сформованої соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах з метою забезпечення індивідуальної поетапної (початковий, змістовний та перевірконо-коригувальний) освітньої траєкторії її розвитку;

- теоретично обґрунтовано, розроблено зміст та критерії оцінювання рівня розвитку соціальної компетентності вчителів та класних керівників щодо

роботи зі здобувачами освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах;

уточнено:

- сучасні освітні виклики та їх наслідки, що призводять до збільшення здобувачів освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах та візуалізовано їх за допомогою діаграми Венна з метою визначення ключових зон впливу на учасників освітнього процесу;

- поняття соціальна компетентність вчителя як сукупність професійних знань, навичок, умінь і особистісних якостей, що дають йому змогу ефективно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, створювати позитивний навчальний клімат, успішно вирішувати конфлікти, надавати соціально-педагогічну підтримку, а також адаптуватися до різних соціальних, культурних і індивідуальних умов;

- структуру соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах, яка ґрунтується на інтегративній моделі розвитку соціальної компетентності вчителів, зокрема через поєднання концептуальних/теоретичних знань із практичними/досвідними знаннями та врахуванням соціокультурних і особистісних аспектів, що сприяє підвищенню ефективності роботи з зазначеною категорією здобувачів освіти;

набули подальшого розвитку:

- інструментарій розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах у процесі підвищення кваліфікації, зокрема форм (розвиток полягає у застосуванні авторських програм курсів підвищення кваліфікації «Організація роботи вчителів зі здобувачами освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах») та методів (розвиток полягає в застосуванні в навчанні групового обговорення, кейс-методу, розв'язання ситуаційних задач, методу сторітелінгу, методу написання есе);

- інструментарій оцінювання рівня розвитку соціальної компетентності вчителів та класних керівників щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах, за рахунок розроблення авторського опитувальника

«Соціальна робота зі здобувачами освіти, які опинилися або можуть опинитися у складних життєвих обставинах», в якому адаптовано всі чинники, що можуть зумовити складних життєвих обставинах відповідно до Закону України «Про соціальні послуги».

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в упровадженні методики розвитку соціальної компетентності вчителів щодо роботи зі здобувачами освіти у складних життєвих обставинах у процесі підвищення кваліфікації, розробленні та впровадженні в систему післядипломної освіти програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників «Організація роботи вчителів зі здобувачами освіти, які опинились або можуть опинитися у складних життєвих обставинах» тривалістю 30 годин та 60 годин.

Основні результати дослідження впроваджено в процес підвищення кваліфікації педагогічних працівників комунальних закладів Харківської міської ради «Харківський ліцей № 26» (довідка від 21.06.2024 № 01-26/135), «Харківський ліцей № 70» (довідка від 21.06.2024 № 01-22/114), «Харківський ліцей № 75» (довідка від 21.06.2024 № 01-34/151), «Харківський ліцей № 85» (довідка від 24.06.2024 № 01-24/91), «Харківський ліцей № 113» (довідка від 24.06.2024 № 01-24/306), «Харківський ліцей № 157» (довідка від 24.06.2024 № 01-26/174), «Харківський ліцей № 163» (довідка від 24.06.2024 № 01-25/401). Дослідження також впроваджено у навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (довідка від 27.06.2024 № 107-04-106) та громадську організацію «Школа адаптивного управління соціально-педагогічними системами» (довідка від 12.07.2024 №1).

Теоретичні положення та практичні результати дослідження можуть бути використані в процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: соціальна компетентність, формування та розвиток компетентності, безпечне освітнє середовище, вчитель, педагогічні працівники, освітня траєкторія, інклюзивний простір, складні життєві обставини, методика, післядипломна освіта.

ABSTRACT

Dvornyk O.M. Development of social competence of teachers to work with learners in difficult life circumstances – Qualifying research paper as a manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Speciality 011 Educational, pedagogical sciences. – Academic Council of Ukrainian Engineering Pedagogics Academy of V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2024.

The thesis is devoted to studying the problem of developing teachers' social competence in working with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances. The study carried out a comprehensive analysis of the level of teacher training in the work with this category of learners both within the higher education system and in the process of advanced training. As a result of the study, it was found that in the system of higher education insufficient attention is paid to the formation and development of social competence of teachers, and existing training programs only partially contribute to the development of this competence. They do not provide its full-fledged formation and do not take into account the necessary consistency and integrated approach, which are critical for effective work with learners in difficult life circumstances.

Based on the analysis of scientific sources, it was established that the social competence of the teacher is a set of knowledge, skills, abilities, and personal qualities that allow the teacher to successfully interact with the participants in the educational process, create a favorable educational atmosphere, effectively resolve conflicts, show emotional and social support, adapt to various cultural, social and individual contexts. Such competence ensures the teacher's ability to adapt to a variety of cultural, social, and individual contexts, which is necessary for the effective support of learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances, as well as for the effective implementation of social and pedagogical support in the conditions of modern educational challenges.

It was found that the pedagogical workers of educational institutions play an important role throughout the state in terms of social protection of children, protection of childhood, direct protection of children's rights, and especially in the issue of timely

detection and prevention of difficult life circumstances in learners of institutions of general secondary education.

The need for comprehensive training of teachers who are able not only to perform their professional duties qualitatively but also to effectively provide social and pedagogical support to learners, in particular those who have found or may find themselves in difficult life circumstances, in the conditions of rapid changes in the regulatory framework, European integration processes and modern security challenges in Ukraine. It is emphasized that the development of social competence of teachers is a priority of modern education, which meets the needs of comprehensive support for learners in the context of dynamic social changes.

Analyzed modern educational challenges, in particular pandemics, military actions, and economic crises, and identified their general consequences and key zones of influence on the participants of the educational process using the Venn diagram. This analysis is an important stage in the process of developing the social competence of teachers to work effectively with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances.

A conceptual model for the development of the social competence of teachers to work with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances has been developed, which contributes to the definition of individual trajectories for advanced training among teachers, taking into account the needs and characteristics of each teacher, namely: professional experience, experience as a class teacher, availability of pedagogical education and other factors.

Theoretically, an integrative model for the development of social competence of teachers in working with learners has been substantiated and developed, who have found or may find themselves in difficult life circumstances as a way of creating a safe educational environment for the education and development of learners, providing teachers with the necessary conceptual/theoretical and experience/practical knowledge using reflective practices for self-regulation of professional activities for effective work with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances.

Theoretically substantiated and developed structural components of social competence of teachers to work with learners in difficult life circumstances based on

an integrative model of development of this competence. The socio-cultural, cognitive, activity-professional, reflexive structural components that require adaptation to the specific conditions of the educational environment and provide an integrated approach to the teaching and development of learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances, taking into account both social and individual needs of each.

Theoretically substantiated and developed a model of methodology for the development of social competence of teachers to work with learners in the process of advanced training as a structure of methodological-target, content-activity, and diagnostic-reflective blocks, which ensures the development of this social competence in teachers. Verification of the effectiveness of the developed methodology was carried out by studying the level of development of the social competence of teachers in relation to working with this category of learners.

To verify the effectiveness of the methodology for developing the social competence of teachers to work with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances, based on the research of V. Luniachek and taking as a basis the structure of competence given in the Law of Ukraine “On Education” five factors are identified that fully correspond to the objectives of the study: “ability to use their knowledge”, “ability to use skills and abilities”, “state of interaction with participants in the educational process”, “level of responsibility”.

It has been determined that the most effective way to determine the level of development of social competence of teachers in working with applicants for education in difficult life circumstances is a qualimetric method. On its basis, factor-criterion models have been created for assessing the level of development of social competence of class teachers and teachers in working with applicants for education who have found themselves or may find themselves in difficult life circumstances.

It has been determined that the most effective way to determine the level of development of social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances is a qualimetric method. On its basis, factor-criterion models have been created for assessment of the level of development of social competence of class

teachers and teachers in working with learners who have found themselves or may find themselves in difficult life circumstances.

The basis for factor-criterion models was the author's questionnaire "Social work with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances", the development of which was carried out based on retrospective experience and study of legal documents relating to the social protection of learners, who have found or may find themselves in difficult life circumstances, as well as ensuring their rights.

The carrying out of successional (consistent) pedagogical experiment is proved, due to the low level of development of social competence of teachers to work with learners in difficult life circumstances, as well as the absence in Ukraine of a developed and scientifically grounded pedagogical methodology and appropriate methodological support for the development of this competence.

At the beginning of the pedagogical experiment, a sufficient amount of a representative sample was determined to obtain reliable results.

During the experimental work, the legitimacy of certain and justified organizational and pedagogical conditions for the development of the social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances in the system of postgraduate education has been proved: the definition of an individual educational trajectory, the adaptation of educational activities to the specific needs of teachers.

At the stage of completion of experimental work, positive changes were recorded in the level of development of the social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances.

The statistical significance of the results of experimental work and the conclusion on the effectiveness of a theoretically substantiated and developed methodology for developing the social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances is determined by the Pearson correlation coefficient r .

The analysis of the results of the experiment indicates the effectiveness of the applied methodology for developing the social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances in the process of advanced training and the need

for its further implementation to increase the professional readiness of teachers to work with this category of learners.

The **scientific novelty** is that

for the first time

- theoretically substantiated and developed an integrative model for the development of social competence of teachers in working with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances, which integrates and contributes to strengthening the links between conceptual/theoretical, practical/experienced, and socio-cultural knowledge with self-regulation of professional activities, which will allow teachers to effectively identify and respond to difficult life circumstances of learners and provide them with social and pedagogical support;

- theoretically substantiated, developed, and experimentally tested a model of methodology and methodology for the development of social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances in the process of advanced training, which is based on a cyclic matrix of the ratio of components of social competence (sociocultural; cognitive; activity-professional; reflexive); provides for the use of a qualimetric approach to assessment the level of established social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances to ensure an individual phased (initial, content-related and diagnostic and corrective) educational trajectory of its development;

- theoretically substantiated, developed the content and criteria for assessment of the level of development of social competence of teachers and class teachers in working with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances.

The following aspects were specified:

- modern educational challenges and their consequences, leading to an increase in learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances and visualized them using a Venn diagram to determine key areas of influence on participants in the educational process;

- the concept of social competence of the teacher as a set of professional knowledge, skills, abilities, and personal qualities that allow him to effectively interact with the participants in the educational process, create a positive educational climate, successfully resolve conflicts, provide social and pedagogical support, as well as adapt to various social, cultural and individual conditions;

- the structure of the social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances, which is based on an integrative model of the development of social competence of teachers, in particular through the combination of conceptual/theoretical knowledge with practical/experience knowledge and taking into account socio-cultural and personal aspects, which contributes to improving the effectiveness of work with this category of learners.

The following points were developed:

- toolkit for the development of social competence of teachers in working with learners in difficult life circumstances in the process of advanced training, in particular, forms (development consists in the application of the author's programs of advanced training courses "Organization of teachers' work with learners who have found or may find themselves in difficult life circumstances") and methods (development consists in the use of group discussion, case method, solving situational problems, storytelling method, essay writing method);

- toolkit for assessment of the level of development of the social competence of teachers and class leaders in working with learners in difficult life circumstances, through the development of the author's questionnaire "Social work with applicants for education who have found or may find themselves in difficult life circumstances", which adapts all factors that may lead to difficult life circumstances by the Law of Ukraine "On Social Services".

Practical significance of research findings consists of a methodology for developing the social competence of teachers to work with learners in difficult life circumstances in the process of advanced training, the development and implementation of programs for advanced training of pedagogical workers in the postgraduate education system "Organization of teachers' work with learners who have

found or may find themselves in difficult life circumstances” lasting 30 hours and 60 hours.

The main results of the study were introduced into the process of advanced training of pedagogical workers of communal institutions of the Kharkov City Council: “Kharkiv Lyceum No. 26” (certificate No. 01-26/135 of June 21, 2024), “Kharkiv Lyceum No. 70” (certificate No. 01-22/114 of June 21, 2024), “Kharkiv Lyceum No. 75” (certificate No. 01-34/151 of June 21, 2024), “Kharkiv Lyceum No. 85” (certificate from No. 01-24/91 of June 24, 2024), “Kharkiv Lyceum No. 113” (certificate No. 01-24/306 of June 24, 2024), “Kharkiv Lyceum No. 157” (certificate No. 01-26/174 of June 24, 2024), “Kharkiv Lyceum No. 163” (certificate No. 01-25/401 of June 24, 2024). The research was also implemented in the Academic Council of Ukrainian Engineering Pedagogics Academy of V.N. Karazin Kharkiv National University (certificate No. 107-04-106 of June 27, 2024) and the public organization “School of Adaptive Management of Social and Pedagogical Systems” (certificate No. 1 of July 27, 2024).

Key words: social competence, formation and development of competence, safe educational environment, teacher, pedagogical workers, educational trajectory, inclusive space, difficult life circumstances, methodology, postgraduate education.